

ОБАВЕШТАЈНА СЛУЖБА КАО ФАКТОР ПРИМЕНЕ СИЛЕ У МЕЂУНАРОДНИМ ОДНОСИМА

Марко Крстић

Министарство унутрашњих послова, ПУ у Шапцу

Као посебна друштвено-политичка категорија, обавештајна служба је, са својом комплексном и специфичном улогом, одувек била битан учесник у свим друштвеним збивањима, како у оквиру политичких система, тако и у сфери међународних односа. Она рефлектује један структуралан феномен који изискује свестранији и темељнији научни приступ. Циљ овог рада јесте да се научном дескрипцијом презентују начини на које поједине државе користе своје обавештајне службе у функцији реализације стратешких аспирација и планова. Такође, комплексно и структурално елаборираће се токови обавештајне делатности ради остваривања доминације у међународним односима, као и целокупан феномен обавештајне службе као субјекта и инструмента помоћу којег држава креира своју спољну политику са позиције силе и јача свој положај у међународним оквирима. Иако су послови, методи и организација обавештајних и безбедносних служби регулисани и обухваћени законима и подлежу парламентарној контроли, ови субјекти се често служе методама и средствима који су у супротности са принципима законитости и етичности, манифестујући их према извесним земљама у виду широког спектра субверзивно-пропагандних и шпијунских дејстава, на која ће се посебно апострофирати у овом излагању.

Кључне речи: *безбедност, обавештајна служба, обавештајна активност, субверзивна дејства, спољна политика*

Увод

Обавештајне службе представљају производ комплексног и дуготрајног еволутивног процеса. Егзистирају од самог почетка људске делатности, и одувек су представљале средство или инструмент политичког и владајућег слоја ради реализације класно-политичких претензија. Генеа обавештајних активности и обавештајних служби заузима веома значајно место у историји човечанства. Обавештајне службе су, превасходно захваљујући свом привилегованом положају и ауторитету да располажу кључним информацијама, утицале кроз историју на појаву и престанак ратова, настанак и распад држава, изазивање криза и решавање споро-

ва, па чак и на усмеравање историје у жељеним правцима. У прошлости, од давних времена, државе су претендовале да утичу на унутрашња дешавања у другим земљама, ако не оружјем, онда краљевским браковима и срачунатим потезима својих посланика, и често су прибегавали и отвореним претњама или улагивањима и пружању помоћи, наравно, уз одређене услове и уступке.

Обавештајне службе егзистирају од самог настанка држава, када се испоставило да су нужан фактор за њихово продуктивно и ефикасно функционисање, како у спољној, тако и у унутрашњој сфери. Перманентно вођење ратова на глобалном плану, као и потреба за поседовањем што веће количине информација о другим државама или политичким противницима, знатно је убрзало експанзију обавештајних служби, али тек формирањем држава са централизованим државним уређењем служба прераста у константну и институционалну државну делатност. Као саставни и ускопосебни орган државе са обавештајном функцијом, обавештајна служба настаје на прелазу из средњег у нови век, у ери феудализма и апсолутне монархије, а њена генеза, као засебног државног органа, трајала је неколико стотина година и завршила се тек у 19. веку формирањем националних безбедносно-обавештајних система. Свеопшта експанзија у сфери науке, технике и географских открића која су обележила цео 19. век, довели су до појаве и развоја обавештајне службе, да би кључни утицај на њен развој имала Француска буржоаска револуција. Турбулентна дешавања и промене у одређеним историјским и револуционарним раздобљима из корена су измениле концепцију и саму суштину деловања обавештајних служби. Конфронтација међународних интереса, а нарочито тајновитост стратегије њихове реализације у свакој држави, условљава и обавештајну делатност и, у том смислу, њихова улога је веома важна.

Испреплетаност и сукобљеност различитих интереса држава и савеза у свету, као и промена у структури међународне безбедности након хладног рата, где битно место заузимају различити региони света, значајно условљава двосмерну обавештајну делатност сваке државе, која је кључан фактор у процесу сазнања туђих слабости и врлина. Државе које имају хегемонистичке претензије ту могућност злоупотребљавају на најгрубљи и најперфиднији начин, и под параваном устројства и јачања сопствене одбране користе обавештајне делатности у контексту изразито агресивног и субверзивног наступања према државама у свом ужем и ширем окружењу. Оне заузимају истакнуто место у обликовању како унутрашње тако и спољне политике, а како су службе временом доживљавале експанзију, расло је и интересовање за научно сагледавање тих појава и настојања да се на прави начин дефинишу и поставе у научне и институционалне оквире. Њихово непристрасно оцењивање је кључно за сагледавање њиховог места и улоге у спољној политици државе и бројних улога и задатака које реализују, али никако се не сме занемарити ни оспорити политичка неопходност њиховог опстанка.

Обавештајна активност коју обавештајне службе реализују кроз незаконито, агресивно и прикривено деловање представља реалну претњу безбедности једне државе, а манифестује се кроз слабљење њених безбедносних, економских и политичких капацитета и кроз утицај на динамику и смер друштвених процеса, супротно националним интересима. Треба апострофирати да у данашњем времену комбинација традиционалних обавештајних модалитета са средствима софистицираних потенцијала у великој

мери отежава откривање њиховог деловања. Нарочиту опасност представља уплитање држава агресора, путем обавештајних служби, у политички живот и успостављање протектората над другом државом. Ова појава је нарочито опасна јер резултира слабљењем суверенитета државе, кроз доношење политичких и економских одлука, а које су у интересу влада земаља у чије име обавештајне службе делују.

Под обавештајном службом подразумевају се државне институције које, путем континуиране активности прикупљања нарочито важних и чуваних података о другим државама. Она представља ослонац државном апарату који своје деловање темељи на релевантним и правовременим информацијама. Обавештајне службе великих и хегемонистичких светских сила одликује изразито офанзивни и агресивни карактер, а мањих и слабијих земаља одбрамбени карактер, тј. активности усмерене на детектовање и неутралисање тајног субверзивног деловања држава агресора који дестабилизује и угрожава безбедност нападнуте земље.

Познато је да су тајне субверзивне активности обавештајних служби један од најфикаснијих видова спољнополитичког деловања држава, у оним случајевима када се политички актери опредељују за употребу силе и принуде у реализацији сопствених интереса и циљева. Задирући у саму суштину субверзивних садржаја, односно тајних акција обавештајних служби, у овом излагању биће наведене конкретне агресивне методе које обавештајне службе користе у свом спољнополитичком деловању и иза којих, наравно, увек стоји држава. Оне подстичу и креирају кризе и различите унутардржавне сукобе, који имају верску, етничку, класну и политичку конотацију. Из широког спектра субверзивних садржаја, који су кроз историју имали детерминишућу улогу у креирању друштвених конфликта и криза, тежиште ће бити на шпијунажи и тајним, специјалним акцијама (операцијама) обавештајних служби.

Појам обавештајне службе и њено место у политичком систему државе

Посматрано са једног ширег аспекта, обавештајни феномен сачињавају обавештајна делатност и организације које је спроводе и при том је неоспорно да обавештајна служба, као константни и специјализовани орган државне управе са обавештајном функцијом и улогом, настаје на преласку из средњег у нови век, у периоду развијеног феудализма и апсолутне монархије. И поред многобројних настојања да се обавештајна служба дефинише на општеприхватљив начин, у томе се још увек није успело, првенствено због различитог методолошког приступа овом феномену, условљеног терминолошким противречностима, идеологијом и традицијом. На пољу науке постигнут је консензус да је обавештајна активност знатно „старија” од обавештајне службе, а и знатно је шира појава по обиму и садржају. Обавештајна служба је, као посебна друштвено-политичка категорија, одувек имала кључну улогу у друштвеним збивањима, како у оквиру политичких система, тако и у сфери међународних односа (Милошевић, 2001:15).

Кинески војни теоретичар Сун Чу (Sun Cu) још је у 4. веку пре нове ере написао да „Они који упознају своје непријатеље тако добро као што познају сами себе, ника-

да неће бити поражени”, и даље додаје да претходно познавање чињеница и околности омогућава владарима и војсковођама „да отпочну и доврше освајања и постигну резултате који измичу моћи поимања обичног смртника” (Boar, Blundel, 1986:8).

Сами почеци и генеза обавештајних служби и обавештајних активности и у глобалу, добрим делом је припадала почетку цивилизације, и скоро да не постоје периоди у којима нису играле значајну улогу. Као полазна тачка изненађења, која представља најважнији фактор сваке оперативне или било које друге акције обавештајних служби, тајност је неприкосновена чак и у ситуацијама када су модалитети за реализацију тих акција познати или се пак наслућују, јер и тада постоје бар ограничени чиниоци изненађења које је неопходно заштитити. Тајност је једно од кључних обележја служби и у корелацији је са фактором изненађења. Тајност сваке обавештајне операције осујећује противника да се правовремено припреми за одбрану или заштити вредности које су угрожене. Тајност добија на значају, јер је службама увек омогућавао магичну моћ, коју није лако протумачити, а нарочито ефикасно јој се супротставити (Глигоријевић, 2008:14-16).

Треба апострофирати да је обавештајна делатност као процес усмерена, како према актуелним, тако и према потенцијалним противницима, а категорија потенцијалних противника је врло широка и сублимира у себи, поред осталих, чак и савезничке и партнерске земље. Суштинска делатност обавештајне службе до почетка 20. века била је прикупљање информација, а битне трансформације на том плану догодиле су се између два светска рата да би ескалирале последњих неколико деценија. Најбитније функције које су придодате обавештајним службама су многе субверзивне активности, као што су тероризам, диверзије, саботаже, стварање кризних ситуација, као и разноврсна психолошко-пропагандна дејства (Милашиновић, 1996:198).

У развој и продуктивност обавештајних служби много се улаже, оне су неопходне и њих се нико не одриче, али поред те чињенице, политичке структуре на њих не гледају увек благонаклоно, нарочито у ситуацијама када греше, квалификујући их као некомпонентне. Међутим, грешке су саставни део рада и најбољих обавештајних служби, чак и у оним ситуацијама када оперишу са потпуно тачним и поузданим сазнањима. Што се тиче јавног мњења, обавештајне службе на том пољу не налазе подршку, превасходно због тајности у њиховом раду, као и због прикривених тајних акција, чији модалитети извршења и последице које изазивају у очима јавности производе ефекат одбојности (Конатар, Ковачевић, 2012:366). У демократским земљама обавештајне службе обављају комплексне и продуктивне задатке ради заштите националне безбедности, а пошто је њихов рад тајног карактера, оне су у противречности са постулатима отвореног и демократског друштва. Овај парадокс је и главни разлог што обавештајне службе треба подвести под демократску контролу, јер су службе временом стекле значајна овлашћења у која спадају превентивне методе рада и методе присиле у комбинацији са недовољном контролом коју спроводи извршна власт (Born, Li, 2005:16).

Обавештајна служба, као специјализовани орган државне управе и најзначајнија професионална обавештајна институција, представља највиши облик устројства обавештајних активности, којом фактички координира најужи политички врх земље (шеф државе, савет министара, комисија, парламент) чије задатке она и материјализује. Она се може схватити као посебно структурирана и организована активност,

тј. институција, која по налогу и тежњама водећих структура, фракције или државе, прикупља, тумачи, оцењује и пласира тајне и друге податке о противнику или непријатељу, затим штити сопствене структуре и ресурсе и ангажује се на спровођењу других активности којима се реализују извесни политички циљеви. Може се посматрати и као посебно устројена институција у оквиру државног апарата и представља синоним за активност којом се акумулирају првенствено тајни и недоступни подаци (Ђорђевић, 1989:300).

Обавештајна делатност је превасходно политички процес јер осликава скуп активности понашања различитих видова повезаности и груписања људи који се руководе извесним нагонима и интересима, различитим представама и схватањима, који користе различите инструменте и методе како би извршили притисак и утицај на друштвена кретања у складу са личним побудама, интересима и схватањима. Узимајући у обзир сва размимоилажења и несугласице, може се закључити да у теорији и пракси егзистирају два тумачења термина „обавештајна служба”. Прво осликава један шири приступ и садржи сваку ускопосебну и специјализовану организацију и апарат која се бави обавештајним, безбедносним, па и субверзивним активностима, док друго сублимира само делове организације који првенствено изводе обавештајне акте према спољном непријатељу (Делић, 1997:119,122).

У једном ширем смислу, обавештајну делатност можемо посматрати као комплексан процес разумевања значења расположивих информација, и циљ обавештајног рада јесте утврђивање релевантног чињеничног стања на основу којег се развијају благовремене, прецизне и квалитетне хипотезе које служе као база за доношење стратешких одлука и усмеравање конкретних активности. Обавештајна делатност се, у једном традиционалном смислу, схвата као конгломерат фаза које се реализују постепено у оквиру обавештајног рада који се назива обавештајни циклус. Он садржи неколико циклуса, од прикупљања података из различитих извора, затим њихову обраду, анализу, синтезу, па њихово пласирање и презентацију институцијама које су и захтевале решавање одређеног обавештајног проблема (Бошковић, 2011:123).

У Војном лексикону обавештајна делатност се формулише као: „активност обавештајних служби, институција и органа за потребе државног, политичког или војног руководства. Обухвата планирање, прикупљање, проверавање, анализу, селекцију и достављање обрађених података на коришћење. Представља непрекидан процес којим се руководству обезбеђују подаци о другим државама, њиховим оружаним снагама и другим чињеницама значајним за вођење текуће и дугорочне политике и припрему и вођење рата” (Војни лексикон, 1981:336).

У америчкој доктрини, „на захтев политичког савета једне државе, обавештајна служба обавља делатност прикупљања информација о могућностима и намерама страних влада, или се бави прикупљањем било које друге информације.” Затим, „обавештајни рад представља продукт сакупљања, процењивања, анализирања, интеграције и интерпретације свих расположивих информација које се односе на једну или више страних нација или области деловања, што представља потенцијал војног планирања и деловања.”

Др Миливоје Левков, бивши пуковник ЈНА, дефинише обавештајну службу као организацију једне државе „чија се структура и делатност држе у тајности, а бави

се прикупљањем и изучавањем података из разних области других држава, применом различитих метода, као и субверзивним делатностима, а све у циљу обезбеђења мера своје владе и осигурања безбедности друштва.”

Мађарски војни историчар и новинар Ладислав Фараго (Ladislav Farago) наводи да је „обавештајна активност планско и организовано деловање на прибављању података, њиховом процењивању, и постепеном конципирању у једну целину, док се не остваре крупније и јасније слике које омогућавају да се сагледају контуре ствари које треба да наступе. Даље, обавештајна служба достиже свој највећи значај када служи циљевима политичког руководства, те у истој мери национална политика зависи од обавештајних података. У тој тесној повезаности између националне политике и обавештајне службе, само савршена равнотежа између њих може гарантовани безбедност земље” (Савић, 2000:36-39).

Веома занимљиво појашњење обавештајне службе дао је Предраг Остојић у делу „Тајни непријатељи” из 1931. године, где наглашава да је „обавештајна служба ако не мозак државе, о оно битно средство за разумевање и вођење спољне и унутрашње политике. Она је око и ухо државе. Она пружа податке према којима се оцењује ситуација у иностранству, особито у суседним државама. У самој држави, обавештајна служба указује на стање, прилике и расположење, и главна је полуга за вођење и управљање државом. Она игра улогу навигационе службе у вођењу државног брода” (Делић, 1997:127).

Нешто потпуније објашњење овог појма пружа др Стеван Родић, који дефинише обавештајну службу као „државни орган који има основни задатак да информише о тајнама противника. У том циљу, она развија одређену делатност, која је, ако се погледа, изблиза, врло разноврсна, састављена из низа конкретних, појединачних делатности. Сваком од њих остварују се ближи циљеви који се свode на заједнички, општи и конкретни циљ који се састоји у обавештавању о тајнама противника. То је само по себи тачно, али није пуна истина о обавештајној делатности” (Милашиновић, 1998:96).

Обавештајна служба у савременом добу представља једну од најспецифичнијих сфера друштвене делатности. Њено значајно место и кључна улога у савременим друштвеним збивањима требало би да представља засебан предмет научних истраживања. Непознавање суштине и обележја савремене обавештајне службе може да имплицира веома штетне последице по целокупни живот, а нарочито оних земаља које су изложене континуираним и агресивним обавештајним нападом светски доминантних и моћних обавештајних система (Милашиновић, 1996:191).

Уобичајена је теза да је безбедност угрожена уколико су информације које поседују они који су за њу задужени потенцијално свима доступне и исто тако је могуће формулисати низ дефиниција које би дефинисале тајне службе тајновитишћу поступака који су за њих симболични. Главна теза на којој се заснива рад тајних служби је стање конфликта као нечега што је мање-више нормално, уобичајено, било да је он актуелан или потенцијалан (Политике тајне, 2007:183).

Без квалитетних и поузданих података готово је немогуће ефикасно реализовати одређену акцију, без обзира на то да ли је реч о међустраничким конфронтацијама или о борбеним дејствима. Обавештајна служба представља оружје у политичкој борби класа за превласт – како у виду активности, тако и у ситуацијама када егзисти-

ра као специјално устројена организација или систем у једној држави. Политичка борба која се одиграва између супротстављених страна изискује обавештајну активност, јер су за реализацију политичких одлука и за вођење политичких акција нужно потребни обавештајни подаци (Ђорђевић, 1989:8,19). Она се још може објаснити и као „обавештајни систем и специјализована организација државних органа, националних покрета и других националних организација. У свом раду примењује посебна средства и методе ради прикупљања и анализе података политичке, економске, безбедносне и војне природе у другим земљама” (Бошковић Мило, 1998:218)

Обавештајне службе су у време медијског раста човечанства постале „сервис” и инструмент без којег је незамисливо функционисање било које државне институције и играју кључну улогу у анализи потенцијалних ризика и претњи по националну безбедност, детектујући тежње и намере противника, прогнозирајући кризе, прикупљајући информације и чувајући државне тајне. На основу претходно прикупљених и обрађених информација оне доносе закључке и процене које сугеришу политичким лидерима и владама, које те информације прихватају или одбацују, и ту се моћ и надлежност обавештајних служби завршава (Лопушина, 1997:58).

Обавештајна служба у функцији спровођења политике силе

Свака конкретна спољнополитичка акција једне државе, формулисана у крајњој фази процеса доношења коначне спољнополитичке одлуке, на првом месту садржи избор спољнополитичких поступака којима ће се на најефикаснији начин остварити унапред дефинисани спољнополитички циљеви. У оном сегменту тог процеса када се врши избор спољнополитичких делатности, јављају се, поред осталог, и обавештајне службе као битни и незаобилазни посредници, нарочито у оним ситуацијама када се државе опредељују за демонстрацију силе, тј. за спољнополитичке поступке који се односе првенствено на употребу принуде. Полазећи од постулата да моћ и сила имају одлучујући утицај на обликовање односа у међународној заједници, поборници ових теорија сматрају да оне државе које поседују највећу моћ морају уједно поседовати и највећу одговорност за будућност света, а самим тим и полагати највећа права и овлашћења при решавању актуелних светских проблема (Лазовић, Стишовић, 1998:170-171).

Сила, моћ, па и ауторитет и власт спадају у оне појмове политичког речника који нису сасвим диференцирани, па се стога дефиниционо изједначавају, и сила као инструмент принуде представља средство учвршћивања и манифестовања моћи (Симеуновић, 2002:145), док су кроз историју међународних односа, сила и моћ уско повезани са националним интересима једне државе и категорисани као фактор од круцијалне важности у односима између држава. Сами појмови силе и моћи значајно утичу и на креирање спољнополитичких циљева и аспирација држава, а у зависности од тога којом количином моћи једна држава располаже, зависиће и циљ коме она тежи у међународним односима. Циљ мањих држава готово увек је опстанак, а што се тиче већих и моћнијих држава, њихов превасходни циљ се не базира само на пуку

егзистенцију, већ се ту укључују и простор, идеје, слава и, у крајњем случају, аспирације да се утиче на поступке и активности других држава на свету (Словић, 2010:34).

Овде је реч о сили у контексту специфичног вида стратегије у којој постоји тежња да се утиче на понашање другог актера. Она је данас широко распрострањена појава у спољнополитичком деловању. Осликава особен облик наступа једне државе према другим државама, најчешће мање развијених, ради извршења притиска на њих да изврше нешто против своје воље или, пак, да се суздрже од чињења, а све на своју штету. Ове врсте стратегија могу се класификовати у неколико категорија, а посебно ћемо нагласити тзв. присилну стратегију поступања која сублимира одлучно и добро осмишљено испољавање отворених претњи силом, како би се извршио притисак и утицај на кључне стратешке изборе других актера (Williams, 2012:290).

Оно што карактерише силу јесте да је она, иако у много случајева неопходно, веома непопуларно средство акумулације моћи због брахијалности и деструктивности појавних ефеката употребе. Зато је треба примењивати у што мањој мери, јер би свака преувелика употреба силе изазвала контраефекат, произвела би више отпора него што би осигурала послушност и покорвање. Национална вођства која управљају државом никада се до краја не одричу употребе силе и насиља схваћеног чак и као контранасилје ради остварења зацртаног циља, а то је национална држава (Симеуновић, 2009:101).

Нужно је направити разлику између моћи као стваралачког и креативног појма и моћи као синонима за владавину, експлоатацију и доминацију, док је појам силе свакако комплекснији и вишезначнији појам којем се придодају следећа значења: „Узрок промене стања једне материје, физички притисак, насиље, приморавање, снага, групе људи великих моћи, војска, јединице, велика и јака држава” (Вишњић, 1988:124). Вери Бузан (Verri Buzzan) и Оле Вејвер (Ole Vejver) заузимају став да силу у оквиру међународних односа чини синтеза три елемента: материјалних способности, понашања и начина на који се те способности манифестују и признања које један актер добија од другог актера. У сразмери са присутношћу ова три елемента актери могу бити разврстани у четири групе: суперсиле, велике и регионалне силе и мале државе (Ејдус, 2012:244).

Савремене међународне односе у завршној фази хладног рата, а нарочито у данашње време, у условима креирања „новог светског поретка” симболише пракса перфидног и грубог мешања у унутрашња питања других земаља. Користећи вокабулар обавештајне професије, иако не постоји потпун консензус о томе да ли је реч о легалним, моралним или етичким активностима у међународним односима, све чешће су у употреби изрази „специјалне акције”, „тајне активности”, „активне мере”, „необавештајна дејства”, „субверзивна дејства” (Савић, 2000:39).

Обавештајна активност је постала и стожер оперативних стратегија глобалних безбедносних операција, и поред њене улоге у поимању и разумевању суштине и проблематике глобалних претњи и изазова по целокупну безбедност у 21. веку и тенденцијама њиховог даљег оснаживања. Обавештајне службе су у савременим условима попримиле тоталитарни карактер, делујући у светским размерама, јер су рашириле своју мрежу по читавом свету, стварајући моћне обавештајне центре, како би могле успешно и ефикасно деловати, и одговорити захтевима спољне политике. Ако занемаримо ова гледишта, обавештајна активност се пак мора протумачити као неопходна и кључна карика модерне безбедносне и политичке реалности (Бајагић, 2013:550).

У домену реализације спољнополитичких претензија обавештајне службе појављују се као организатори и стожери такозваних обавештајних активности (субверзивних садржаја, тајних акција), па се све савремене методе оба рада могу поделити на методе обавештајне активности и специфичне поступке, мере и активности којима се реализују тајне акције (Бајагић, 2010:7). Обавештајна служба са својим моћним механизмом, нужно носећи обележја и посебности система којем служи, нашла се у првом плану империјалистичке инвазије, са намером да контролише стање и кретање у највећем броју тих земаља; она је постала главни инструмент за вођење специфичног тајног рата чије методе и могућности треба најозбиљније схватити (Милашиновић 1979, 50-53).

Данас је глобална безбедност вишеструко угрожена, а у факторе угрожавања спадају појаве које су се усадиле у савремену свакодневицу, где субјекат, тј. носилац угрожавања безбедности врши напад и на виталне вредности конкретног објекта угрожавања, где највећу опасност представљају војна интервенција, оружана агресија, економске санкције, субверзивна дејства, организовани криминал и тероризам. Данашњи свет оптерећен је многим неизвесностима и опасностима, где је кључно обележје на пољу безбедности одсуство опасности од традиционалних војних и директних сукоба и конфронтација великих светских сила, а са друге стране појава мноштва невојних ризика и претњи по државну безбедност, где спада и субверзивна делатност (Илић, 2013:52-53).

Управо због тога се ни у једном моменту не сме потценити снага обавештајних служби које су своју моћ, у више наврата, испољиле у међународној заједници, чиме је показано да ефикасно могу креирати судбине појединих народа, као и политичке токове у разним земљама (Милашиновић, 1979:198-200). Уколико би се једна држава одрекла примене силе у својој националној стратегији, то би значило одсуство територијалних аспирација и одбацавање примене силе као средства у решавању спорова. Офанзивност и агресивност, комбиновани са различитим методама субверзивног деловања, чији је циљ тотална пенетрација и прожимање свеукупне структуре друштва, увек настоји да дестабилизује нападнуту државу, што представља базу за ефикасну и успешну реализацију, чак и крајње радикалних циљева (Глигоријевић 28-29). Данас су обавештајним службама поверени веома комплексни и разноврсни задаци, а њихова активност се, према месту одвијања и циљевима који се настоје постићи, може поделити на три делатности: обавештајну, контраобавештајну и субверзивну (Тешић 2005:15).

Субверзивно-превратничке методе обавештајних служби

Полазећи од самог појма и суштине субверзивних садржаја обавештајних служби, указаћемо на конкретне садржаје (дејства, активности и методе) који су у спољнополитичкој пракси држава на међународном плану најчешћи, иза којих непосредно, као основни носиоци, стоје обавештајне службе, и којима се на посредан и директан начин изазивају кризе и разноврсни унутардржавни сукоби. Из мноштва различитих субверзивних садржаја апострофираће се само основни, који су имали детерминишућу улогу током хладног рата, у изазивању криза и конфликта у многим земљама широм света.

Главна теза на којој се заснива рад тајних служби је стање конфликта као нечега што је мање-више нормално, уобичајено, било да је он актуелан или потенцијалан. Сузберзивна делатност је, у ствари, скуп активности усмерених на подривање и дестабилизацију држава и поретка, ради промене њеног устројства, односно друштвеног-политичког и уставног поретка или бар владе једне државе.

Под појмом субверзија подразумева се „сложени облик институционалног насиља које карактерише индиректна и директна примена силе, односно настојање и реализација максимализираног продора таквих глобалних идеолошких, економских и културних образаца и односа по укупан профил друштва и битних друштвених и привредних усмерења, све до начина и колективног живљења, који омогућавају реализовање стратешког циља носилаца субверзије у одговарајуће поре друштва - објекта субверзивне пенетрације”. Примена субверзивних поступака подразумева опредељеност креатора светске политике за спољнополитичку акцију финансирану на моћи, тј. употреби силе, и то не само оне класичне, оружане силе, већ се манифестује и у виду разноврсних субверзивних садржаја, који красе насилне премисе (Конатар, 2012:54).

Субверзија у преводу означава рушење, преврат, перфидни и прикривени облик стране интервенције и мешања у унутрашње послове других држава, а реализује се методама изазивањем друштвених криза и конфликта, индоктринација и организовањем и извођењем државних удара (Бошковић Мило, 1998:337). Ове акције суштински рефлектују најгрубље мешање једне земље у унутрашње послове других држава и представљају подмукао, прикривен и, по последицама које производи, тежак облик агресије. Ови садржаји рада савремених обавештајних служби манифестују се изузетном тајанственошћу и прикривеношћу, пре свега због тежње да се потпуно прикрије учешће државе и избегне свака могућност њихове јавне компромитације и осуде на међународном плану (Мијалковић, 2010:102).

Субверзивна активност, која је иначе најстроже забрањена актима међународног права према ширем схватању, садржи устројену подривачку делатност из иностранства, усмерену против уставног, друштвеног и политичког уређења једне земље, као и њених економских, политичких и правних институција. Може се манифестовати на отворен или тајни, прикривен начин, а крајњи циљ јој је промена носилаца политичких функција, као и промена њеног уставног и политичког система. Свеобухватнијом анализом саме суштине субверзије и њеном компарацијом са стратегијом посредног поступања, може се констатовати да се говори о идентичном виду угрожавања, јер обе доктрине, генерално, сублимирају разноврсне притиске и саботаже, где касније постепено прелазе у тероризам, герилски рат, побуњеничка дејства и, на крају, грађански рат (Гађиновић 2013:85).

Ова дејства побуђују бројне контраверзе у вези са легитимношћу њиховог предузимања – од тврдњи да представљају грубо мешање у унутрашње ствари других земаља, не задовољавајући етичке и правне критеријуме, до опречних гледишта које их оправдавају. Полазећи од израза субверзивна дејства, који терминолошки можда најбоље осликава разлику од уобичајених обавештајних активности обавештајних служби, неопходно је усредсредити се на оне активности чије је примарни циљ да се утиче на креирање политичких процеса у страним земљама. Субверзивни садржаји, поред обавештајне, представљају други облик деловања модерних обавештајних служби, превасходно на спољном међународном плану, и то у домену спољнополи-

тичких акција држава у оквиру међународних односа које карактерише наступање са позиција силе. Са становишта великих сила, ова дејства се сматрају легитимним актом, док се са гледишта безбедносне доктрине земаља Трећег света оваква дејства не могу сматрати легитимним чином, јер на најгрубљи начин крше норме о немешању у унутрашња питања суверених земаља (Савић 2000:139- 141).

У америчкој обавештајној материји и доктрини, синоним за субверзивна дејства је термин „тајне акције“, који је ушао у ширу употребу након Другог светског рата и уско је повезан са Бизеловом доктрином (та доктрина сублимира обухвата широк спектар субверзивних активности усмерених против државе која је предмет специјалног рата, а ту спадају – црна пропаганда, тајно помагање опозиције, врбовање државних функционера и њихово подмићивање, подривање економског система земље, тајна обука емиграната). Тежећи да се одржи статус кво у неразвијеним земљама, америчка обавештајна служба инфилтрира се у све битније сфере политичког и јавног живота у њима, уз помоћ великих материјалних средстава, и налази погодно тло за своје субверзивне активности. Суштина и позадина свих тих операција и подухвата настаје као последица империјалистичких претензија и жеља да се домогну руководеће улоге у светским питањима, вешто прикривајући своју субверзивну мисију глобалних размера, чиме се не одржава, већ напротив, најгрубље ремети и нарушава мир у савременом свету (Милашиновић, 1979:55,56).

Кроз организовање, планирање и дистрибуцију субверзивних садржаја, обавештајне службе активно учествују и у креирању спољнополитичких циљева, где иступају као специфични спољнополитички посредници, што је резултат великих потенцијала којима савремене обавештајне службе располажу. Ту се мисли на велике финансијске фондове које поседују, коришћење техничких и научних достигнућа, све софистицираније наоружање, употребу савременијих и специјализованих оружаних формација, све ужу специјализацију у појединим сферама, што је свакако утицало да службе данас обогате свој дијапазон необавештајних активности.

Превратничко деловање подразумева делатност обавештајних служби са претензијом да креирају стање у другим државама, које се манифестује широким спектром субверзивних садржаја, а има за крајњи циљ стабилизују и оснаживање политичке позиције у државама које су предмет деловања. До оснаживања позиција и утицаја у другим земљама може се доћи на два начина. Први је пружање разноврсне логистичке и материјалне подршке угроженим режимима чија им политика одговара и, други, тајно и прикривено организовање преврата и пучева ради постављања на власт политичких истомишљеника. Овај вид деловања нарочито се манифестовао у раздобљу након Другог светског рата и траје и данас, а саставни је део политике водећих светских сила. Ова субверзивна активност, која садржи висок степен конспирације, подразумева:

1. учвршћивање политичких и других позиција у другим државама, уз претензије да се паралише и осујети и утицај неке треће државе;

2. психолошко-пропагандна, герилска, и противгерилска и неконвенционална дејства;

3. креирање и коришћење криза;

4. насилне преврате, где се практикује да се посредством „политичких пријатеља“ на важним позицијама и под њиховом командом државни удар или пуч реали-

зују брзо, изненадно и ефикасно, и да се тиме становништво у одређеној држави изненади и паралише, и доведе пред свршен чин (Стајић 1999:241);

5. организовање и окупљање политике и друге емиграције страних земаља, и њено усмеравање и подстрекавање на непријатељско деловање и евентуално на ратна дејства против њихове матичне државе. Након 1949. године стране обавештајне службе активно су постале иницијатори формирања илегалних непријатељских група, где оне својим деловањем интензивно урушавају и подривају уставни поредак земље која је објекат напада. Помоћ се састојала у пружању помоћи наоружаним насилним групацијама, наносећи на тај начин огромну штету материјалним потенцијалима одређеног друштва. Одметничким бандама на терену пружана је помоћ у виду новца, оружја, одеће, обуће, санитарском материјалу итд., као и у давању моралне подршке и дистрибуцији информација (Ђорђевић, 1988:65);

6. субверзивну пропаганду, која садржи пласирање пажљиво селекованих информација, вести и саопштења, растурање разних часописа и филмова са непријатељском садржином, затим организовање разних скупова и трибина и састанака са политичким истомишљеницима, организовање разних акција претњом силе, вршење утицаја на пласирање информација у јавност, при чему се настоји да се максимално искористе позиције у средствима масовних медија (Стајић, 1999:41). Субверзивна пропаганда заузима посебну пажњу и ову активност обавештајне службе реализују самостално или уз помоћ других институција. Постојали су периоди кад се самом силом нису могли реализовати одређени стратешки интереси, и тада је и обавештајној служби припојена ова функција, која подразумева овладавање свешћу појединаца или маса, како би се без већих проблема могло лакше каналисати њихово понашање у жељеном правцу одређене државе. Субверзивна пропаганда претходи свим другим дејствима, а често је и једини инструмент којим се реализује жељени циљ. Због тога што ове специфичне и деликатне активности повлаче са собом и опасност од компромитације одређене земље, осуде јавног мњења и губљења угледа, њихово спровођење је поверено обавештајним службама, јер уколико дође до откривања целог процеса, држава ће сву кривицу пребацити на обавештајне службе. Увод у субверзивну делатност увек је темељно анализирање целокупне проблематике, где учествују различите институције, које финансирају обавештајне службе, ради прибављања поузданих, научно утемељених сазнања и информација на основу којих би одредили сопствене поступке. Овакву привилегију поседују искључиво обавештајне службе најразвијенијих земаља, нарочито оних које имају хегемонистичке претензије, тј. тежњу ка доминантним положајем у светском поретку (Милашиновић, 1998:103,104);

7. активну подршку, обучавање и опремање одређених снага са задатком да врше субверзивне активности на територијама других земаља и њихову припрему за активирање и деловање у ратним и мирнодопским условима;

8. вршење разноврсних саботажа и диверзија, чији је циљ стварање напетости, страха и несигурности у друге земље, као и на слабљење одбрамбених и других важних потенцијала супротне стране (Стајић, 1999:41);

9. специјални рат, који се сматра посебним обликом рата, а најчешће се води у ситуацијама када држава агресор и нападнута држава нису у службеном рату, а ње-

гов циљ је рушење владе нападнute државе или њено присиљавање на дипломатске уступке, како би се наметнула сопствена политичка, економска, војна и идеолошка доминација. Специјални рат, који представља такав облик испољавања агресије који сублимира широк спектар субверзивне активности на политичком, економском, идеолошком, психолошко-пропагандном, дипломатском, техничко-технолошком, научном и војном пољу, са тежњом да се у што већој мери подрију целокупни економски и друштвени потенцијали једне државе. Као вид примене силе у савременим међународним односима, специјални рат све више тежи употреби невојних, ненасилних метода и средстава – пропагандно-психолошких, економских и политичких, а само у одређеној мери и војних средстава (Лазовић, Стишовић, 1998:178).

У стручној литератури не постоји универзално значење термина специјални рат. Овај појам подразумева широк спектар деструктивног деловања, скоро све изузев оружаног сукоба: од индустријске шпијунаже до државног тероризма. Ако се обрати пажња на његову временску компоненту, он је континуирани рат, рат у сваком времену који се реализује самостално или у оквиру војних маневара и његова обележја нису непосредно уочљива и препознатљива. Овај вид рата не подлеже унапред дефинисаном организационом устројству и принципима војне хијерархије; директне околности дефинишу његову организациону структуру и она егзистира онолико колико траје конкретна операција (Домазет, 2005: 65,66).

Специјални рат се манифестује кроз прикривене, али и уочљиве видове спровођења офанзивне и деструктивне такозване стратегије посредног наступања, чији је циљ да се изазове ефекат без коришћења војне силе, чије би активирање представљало велики ризик. Овај вид ратовања, као уосталом и остале врсте ратовања, инструисан је од самог државног врха и усмерен на одређену државу, али у поређењу са другим видовима ратовања њиме се теже постижу циљеви без употребе војне силе као уобичајеног средства принуде у класичном рату. Специјални рат осликава једну глобалну стратегију водећих светских сила, са крајњим циљем мешања у интерне ствари других држава, стицање нових позиција, или очување постојећих, и ако се те аспирације не реализују кроз моделе специјалног ратовања, онда би он представљао само прелазну фазу ка оружаном сукобу (Јовић, 1994:21,22).

Државни агресори теже да вођењем специјалног рата на све начине осујете вољу и способност народа да им се супротстави, да његове одбрамбене ресурсе сведу на најнижу лествицу, тако да се сам чин поробљавања спроведе без активирања борбених потенцијала. Субверзивна и психолошка дејства типичан су пример ове врсте активности, које теже потпуним разбијањем и деморализације народа и противника и њихове спремности на борбу и одбрану. Психолошким активностима настоји се да се изазове незадовољство и дестабилизација народних маса, да се националне групе заваде, унутар истих створи раздор, и да се изазове национална нетрпељивост. У теже облике специјалног рата спадају саботаже, убиства и атентати, диверзије, настојања да се изазову немири и кризе у земљи и убацавање наоружаних диверзантско-терористичких група, док су најтежи облици – организовање државних удара, пучева и оружаних устанака (Ђорђевић, 1989:22,23).

Водеће светске силе помоћу обавештајних служби и података које оне поседују претендују да реализују задатке на пољу превратничког деловања у земљи која је објект напада, а методе и средства које користе службе приликом ових активности су строго тај-

ног карактера, а краси их и изразита бруталност. Обавештајна служба често је и непосредни извршилац ових активности и кључна карика од које зависи целокупан план организовања и саме реализације превратничког деловања (Гађиновић, 2013:345-349).

Реализација субверзивних дејстава је веома флексибилна, а њихови извршиоци и носиоци у највећем броју случајева камуфлирани, неприметни. Суштина је да се без директне употребе оружја одређене државе приморавају на послушност и од њих принуђују различити уступци. Обавештајне службе претендују да изврше обавештајно убацивање у дато друштво, као и на други начин, ради напада на највиталније друштвене вредности. Оне у својим активностима настоје на све могуће начине да прошире спектар својих субверзивних активности и створе позиције са намером да се одређена земља ослаби изнутра, подвије њен међународни углед и тако створи погодно тло за постизање својих крајних циљева. Ове службе, везујући се међусобно, настоје створити у земљи упоришта и базе, илегалне организације и групе преко којих би лакше убрзале многобројне облике активности. Сврха субверзивног деловања подразумева да се најзначајније компоненте земље ослабе до те мере да потпаду под утицај и доминацију снага које против ње спроводе такву активност, или да се тако нужно створе предуслови за оружану интервенцију. Снага субверзивног деловања најразвијенијих у великој мери зависи и од степена унутрашње кохерентности и стабилности одређеног друштвеног система (Милашиновић 1996:203-204).

Нарочита опасност ових дејстава је у томе што су објекти напада људски живот и материјална добра, али сваки вид субверзије садржи и елементе психолошких ефеката и обрнуто. Паралела између психолошких и субверзивних активности може се изразити као прелазак с речи на дела. Психолошке активности имају за циљ да креирају повољне услове за отпочињање субверзије и да им умноже ефекте. Планира их и организује и непосредно спроводи обавештајна служба својом методологијом рада и целокупним потенцијалом, а спољним и унутрашњим непријатељем бавиће се и у будућности, када оцене да тим активностима могу на тежи начин да угрозе безбедност и виталне вредности једне државе (Ђорђевић, 1989:459).

Методи насиља и претње којима се служе обавештајне службе користе се да би се остварили неки циљеви тајних, субверзивних дејстава. У обавештајној пракси постоји много примера да су поједини владини, пословни, професионални и синдикални лидери у Трећем свету убијени да би се убрзали или осујетили одређена политичка дешавања. Неке земље опремају, обучавају и пружају уточиште, па чак и спасавају терористе чије је насиље усмерено да подржи спољну политику одређене земље. Према јавним изворима, СИА је „са добрим или лошим намерама, до гуше загризла у тајне активности на светском плану, уз употребу знатних средстава” (Савић, 2000:155).

Шпијунажа као чинилац угрожавања националне безбедности

Веома је тешко дати комплексну и прецизну дефиницију шпијунаже. При дефинисању тог појма мора се поћи од низа компоненти које заједно чине суштину шпијунаже, а затим и од њене садржине, циљева и места као друштвеног фактора у свакој земљи. Пошто шпијунажа није само тајанствена, субверзивна, противзакони-

та и непријатељска делатност једне државе према другој, већ активност која је проишла, прилагођавала се и деловала заједно и у истом смеру у којем се кретало и деловало целокупно друштво, она се мора посматрати као производ и суштински део свакога друштва. Зато се о шпијунажи може говорити са различитих аспеката, зависно од тога који њен елеменат се жели нагласити.

Шпијунажа се класификује у помоћне методе ратовања и носи изузетну опасност за земљу ка којој је усмерена, и чија делатност представља прикривене акције појединаца или колективитета ради прикупљања информација и обавештења о плановима у позадини непријатеља, а у интересу супарничке стране (Аврамов, Крећа, 1999:64). Шпијунажа и потрага за завереничким организацијама у ери хладног рата била је једна од главних преокупација свих служби државне безбедности, а посебно је ескалирала у државама тоталитарних и ауторитарних режима, где је иначе сваки грађанин био потенцијално сумњив, а цео репресивни систем оптерећен.

Као криминалистичко-политичка категорија, шпијунажа је веома стара и егзистира од кад постоје сукоби и конфронтиције између држава, група и политичких партија. Континуиране тежње да се дође у посед строго чуваних и тајних података о противнику и тиме проникне у његове намере и циљеве, начине и средства његове реализације како би се у томе осујетио, суштина је шпијунаже. Како се данас несугласице у политичкој и економској сфери константно стварају и умножавају, то и шпијунажа доживљава своју експанзију. У мирнодопским условима прикупљају се подаци ради остваривања економског и политичког престижа и за потребе безбедности од евентуалног избијања оружаног сукоба ширих размера, а у време самог рата за реализацију победе и дефинисање будуће политике мира. Методе и средства шпијунаже су до те мере развијени и софистицирани да је веома тешко сачувати тајну као неопходну нужну потребу сваког појединца и друштва. Управо је та тежња у много случајева неопходан услов саме егзистенције и очувања постулата слободе и самосталности једног друштва, конкретности и развоја, и нужан услов постојања и очувања слободе и самосталности једне заједнице, развоја и конкретности њеног привредног система (Јовашевић, 1995:47).

Модерна шпијунажа доживела је своју експанзију крајем прошлог и почетком 20. века. Међутим, она је почела добијати шансе и снагу неопходне да постану веома битан фактор сваког рата, управо у индустријској револуцији и пре тога у француској револуцији. Према свему наведеном потпуна дефиниција шпијунаже гласила би: „Шпијунажа је прикупљање поверљивих података о другим земљама, тајним и недозвољеним средствима и методама ради остварења политике и циљева државе која организује такву делатност, ради заштите безбедности своје земље и наносење штете интересима, политици и безбедности других држава”. Распрострањено је мишљење, које ниједна обавештајна служба не пориче, да се обавештајни подаци, углавном, прикупљају применом тајних метода, а највећи број шпијунажом. Такав закључак настао је као резултат примене тзв. тоталне шпијунаже, која се темељила на начелу да свако може и мора да буде шпијун, ако се то од њега захтева. Тај модел су конципирали Јапанци, а прихватили и до детаља разрадили нацисти и властодршци у некадашњем ССР-у и у другим земљама са тоталитарним режимима. Чак и земље које истичу свој демократски поредак као највишу тековину људског рода нису одолеле примамљивој могућности да интензивирају и користе систем тоталне шпијунаже (Лукић, 1982:7,8).

Обавештајни подаци који су предмет шпијунаже од нарочитог су значаја за виталне државне интересе и свакако могу да користе страном земљи у оквиру реализације њених непријатељских циљева, било да је реч о одбрамбеним или нападачким тенденцијама и циљевима. Познато је да непријатељске земље држе у тајности своје намере, снаге и акције, што је од великог значаја за угрожавање друге земље, па је стога сазнање о њима неопходан услов за развијање превентивног деловања од таквог вида угрожавања. Данас постоје разни облици шпијунаже – политичка, привредна, војна, научно-техничка, и друге које често повезано и координирано развијају своје обавештајне и контраобавештајне делатности (Милутиновић, 1973:184).

Кривично дело шпијунаже садржи у свом бићу саопштавање, предавање или чињење доступним војних, службених или економских података страном држави или другом лицу које им служи. Овим кривичним делом напада се безбедност државе, а најтежи вид овог дела постоји када је оно учињено за време оружаног сукоба, ратног или ванредног стања. За постојање кривичног дела шпијунаже неопходно је да се подаци који су предмет овог дела сматрају тајним, а да би се неки податак класификовао као тајни нужен је услов да би његово одавање проузроковало или могло проузроковати штетне последице за безбедност једне суверене земље (Стојановић, 2012, 848-849).

Шпијунажа (француска реч *espionage*, што значи ухођење) у најширем смислу означава прибављање и одавање података који представљају неку тајну, а у ужем значењу – криминални деликт одавања политичке, војне, економске или службене тајне страном држави, организацији или лицу које им служи. Шпијунажа се класификује као политичко дело, поред издаје и оружане побуне, а треба нагласити да се не може сваки облик шпијунаже третирати као политичко кривично дело. Постоје неки веома распрострањени облици пословне и индустријске шпијунаже који у највећем броју случајева имају класични криминални карактер (Бошковић Мило, 1998:179).

Лаици најчешће поистовећују обавештајну службу и шпијунажу. Међутим, свака идентификација ова два термина је неприхватљива, јер између њих постоје суштинске супротности. Може се чак рећи да је њихов однос, у ствари, однос дела према целини, где је шпијунажа само један сегмент целокупног и широког спектра активности обавештајне службе (Ђорђевић, 1978:11).

Шпијунажа не може егзистирати мимо обавештајне службе, али и обавештајна служба губи свој смисао и степен ефикасности ако се бави шпијунажом. Поред тога, намеће се кључно питање: којим циљевима стреми шпијунажа? Да ли су то циљеви одбране и поробљавања или је она инструмент за тлачење и освајање земаља и потчињавање њиховог становништва (Бошковић Мило, 1995:12).

Шпијунажа се, у зависности од облика и циљева које се желе постићи, манифестује кроз различите радње извршења. То су: предаја, саопштење, чињење доступним, стварање, организовање и прибављање. Објекат напада, тј. објекат кривичног дела шпијунаже, јесу тајни војни, политички и економски документи и информације. Од мноштва активности обавештајне службе треба разликовати шпијунажу (ухођење) од легалне конспиративне активности, а како би формирали што комплетнију представу о шпијунажи, на првом месту неопходно је настојати да се дефинише сам тај појам и постави однос шпијунаже према обавештајној служби у глобалу. Затим, треба формулисати у којим ситуацијама се она манифестује као кривично дело, како утиче на међународне односе и презентовати је као форму и вид субвер-

живних дејстава агресивних и империјалистичких држава. Неопходно је разликовати шпијунажу у кривично-правном смислу, који садржи прикупљање тајних, војних, економских или службених података од често коришћеног појма шпијунаже у једном слободнијем и либералнијем смислу, под којим се подразумева прикупљање свих безбедносно интересантних података. И поред оваквог односа шпијунаже према другим видовима обавештајне делатности, прикупљање тајних, војних, службених или економских података или докумената врши се у највећем броју случајева тајним активностима и методама обавештајних служби (Бошковић Мићо, 1998:239).

Позната је чињеница да је савремена обавештајна служба одавно изашла из оквира тзв. традиционалне шпијунаже, тако да њено практицистичко схватање и често поистовећивање са шпијунажом доводи до изобличених и погрешних поимања њене стварне улоге, суштине и значаја, док шпијунажа у садашњим условима представља само један део свеобухватног обавештајног рада, којим се прикривеним методама разоткривају туђе тајне (Милашиновић, 1996:191).

Субверзивна шпијунажа подразумева прикупљање тајних података о другим државама, војним блоковима и међународним органима, на подмукао начин и сматра се сектором необавештајне делатности, са задатком да у тим земљама произведе страх, неповерење и дефетизам. Одликује се изузетном агресивношћу и активним мешањем у интерне ствари других држава, а све ради њихове дестабилизације и нарушавања сигурности и уставног поретка (Мијалковић, 2011:244).

Тајне и специјалне операције у функцији реализације спољнополитичких циљева

Велике светске силе умешане су и суделују у готово свим ратовима на свим деловима земаљске кугле, претендујући на остварење личних интереса, а нарочито у оним мање развијеним деловима света који не припадају никаквим блоковима и савезима. Креирање спољне политике је комплексан процес исказивања унутрашњих интереса једне земље на међународном плану који резултира доношењем спољнополитичких одлука. Борба империјалистичких и агресивних снага за тлачење неразвијених, независних и малих земаља реализује се не само у виду оружаних, класичних интервенција и ратова, већ на разне друге, доста ефикасне, перфидне видове нарушавања независности и слободе других земаља, потчињавања и освајања других. Примери Камбоџе, Вијетнама, Чилеа, Лаоса и осталих земаља само осликавају тежњу империјалистичких сила да се у остварењу својих циљева служе свим расположивим средствима, од политичког, пропагандног и економског притиска, диверзија, до војне интервенције, санкција и окупације, што доста погађа наведене државе (Петровић, 1978:29).

Говорећи о тајним акцијама, амерички обавештајни стручњак Џефри Ричелсон наводи следеће видове ових акција или субверзивних делатности: паравојне или политичке акције усмерене на рушење или подршку одређеним режимима, црна и сива пропаганда, пружање финансијске подршке и помоћи у наоружању одређеним личностима и организацијама (политичким партијама, синдикалним удружењима, новинским кућама), затим дезинформисање и економске операције.

Смиља Аврамов сматра да субверзивне активности или прикривене акције, дефинисане у америчкој доктрини као процес усмеравања једне владе на одређени курс путем тајних операција на војном, политичком, економском и научно-уметничком плану, манифестују тотално непоштовање етичких и правних постулата и да се по својој суштини и начину испољавања могу класификовати у четири основне групе: пропагандне, политичке, економске и паравојне акције. Суштинска карактеристика тајних акција је да се прикрије учешће владе и негира свака њена одговорност (Гаџиновић, 2013:345-349).

Обавештајне службе представљају комплексан процес реализације унутрашњих аспирација државе на домаћем или међународном плану, употребом специфичних, превасходно конспиративних метода и радњи и најширег спектра илегалних делатности у ситуацији када су законите могућности немоћне да те интересе имплементирају и неисплативости војне интервенције, првенствено због великих трошкова, осуде јавног мњења и сл. Непосредни актери специјалних операција обавештајних служби су обавештајни тимови, тимови војних или полицијских специјалних снага, снаге емиграције из земље жртве. Они утичу на субјект напада, реализацијом разноврсних активности на својој територији, територији земље жртве и територији трећих земаља.

Унутрашњим интересима државе припада одлучујућа улога у креирању и реализацији специјалних, тзв. необавештајних операција обавештајних служби, које представљају сложен процес, који садржи све карактеристике обавештајне делатности. У америчкој теорији „прикривене акције обухватају процес навођења једне владе на одређени курс путем тајних операција на војном, политичком, економском, пропагандном и научно-уметничком плану, уз тотално игнорисање правних и етичких стандарда”, док се извршном наредбом бр. 13470 председника САД из 2008. године тајне акције формулишу као једно од најмоћнијих америчких спољно-политичких средстава. Модерна дефиниција тајних операција (тајна модификована употреба силе и убеђивања) коју је прихватила ЦИА јесте да су то „било које тајне операције или активности одређене за остваривање утицаја на стране владе, организације, појединце или догађаје у подршци спољној политици САД”. Специјалним операцијама обавештајних служби постижу се стратешкополитички ефекти и резултати, па се због своје комплексности увек изводе у више фаза, па тако, ако је циљ операције изазивање оружане побуне, првој фази (која садржи стварање ослонца и подршке у земљи – објекту обавештајног интересовања) увек претходе разноврсна неоружана специјална дејства (Конатар, 2012).

Са паравојним операцијама тесно су повезане и операције намењене изазивању криза раздора, познате као милитантне акције. Пружањем логистичке подршке „тзв. казним одредима”, састављеним чак и од бивших полицајаца или војних фракција пријатељских политичких партија, службе настоје да на све начине застраше непријатеља, разбијањем њихових скупова и демонстрација. У зависности од тога, формирање упоришта за психолошке и паравојне операције комплексан је посао, а директиве за пројекте припремају се у самом штабу, у зависности од тога ко иницира и ко руководи операцијом (Philip, 1978:68,70).

Досадашња пракса говори да државе које су изводиле специјалне операције, уз ослонац на обавештајне службе, ма колико сурово или директно кршиле основе и

постулате на којима се заснивају међународни односи, никада нису доживеле санкције или оштру осуду или од УН, и управо је, захваљујући тим разлозима, унутрашња конфликтна ситуација у многим земљама зачета успешним извођењем оваквих операција. Руковођене личним интересима, који се не завршавају на сопственим границама и интересним зонама које се не поклапају са сопственом географијом, неке земље су, користећи несумњиву моћ, зацртале циљ који се састоји у преуређењу света по мери сопствених критеријума. Неке од најбитнијих обележја тајних обавештајних операција су: урушавање традиционалних вредности државе – жртве, непоштовање моралних, етичких и правних норми на којима се темељи међународни поредак; манипулисање јавним мњењем; организовање и финансирање терористичких организација; физичко уклањање неподобних противника и извођење терористичких аката када се процени да је прави моменат за изазивање кризе или њихово интензивирање и поспешивање до тачке која отвара врата за примену спољне интервенције и сл.

Тајне акције представљају специфичне тајне операције или активности које се планирају и реализују под покровитељством владе неке државе, ради остваривања утицаја на стране владе, личности или догађаје. Мали број земаља у свету стварно не подржава и не помаже делатност разних удружења и организација својих и страних држављана, а чији циљеви и делатност и у пракси нису у супротности са писаним правилима и статутима тих организација. Поједина удружења, лиге, клубови и савези нису службени представници и организације једне земље, већ друштвене, добровољне и приватне организације настале као потреба једне земље и њене обавештајне организације – али која уживају потпуну (незваничну) подршку власти земље у којој делују, јер у супротном не би могле ни да постоје. Готово свака земља тежи да у својој и страниј земљи организује и створи такво удружење које ће бити носилац и спроводник њене политике и које ће организовати оне активности које одговарају њеним тежњама и политичким потребама, а да се оне као државе нигде јавно не експонирају и да те активности, по својим спољним манифестацијама, изгледају као активности за које су стварно заинтересовани народи других земаља (Лукић, 1982:197).

У периоду хладног рата, и поред оваквих искустава произашлих из времена Другог светског рата, обавештајни систем САД био је најагресивније средство америчке спољне политике, јер су се у том периоду користили готово сви видови специјалног рата у борби против прогресивних и ослободилачких и прогресивних покрета широм света. Извођење специјалних операција само је један од модалитета специјалног рата, које је амерички обавештајни систем организовао против многих земаља и покрета широм света, а најупечатљивији пример свакако је била инвазија у Заливу свиња на Куби 1962. године (Ђорђевић, 1979:44).

У веома суптилан вид тајних акција спадају психолошко-пропаганда дејства, којима се на дуже стазе могу постићи веома ефективни спољнополитички циљеви, јер се помоћу њих стварају услови за извођење сложенијих и ефикаснијих облика тајних акција као што су специјалне операције, изазивање и управљање кризама и сл., а у последње време, тачније последњих деценија, за овај облик тајних акција користи се појам психолошки рат (Ђорђевић, Кековић, 2008:109-110).

Пропагандне акције, као једне од четири вида прикривених акција (уз економске, политичке и паравојне акције) представљају почетни корак у сва четири наведена облика, али могу да имају и самостални карактер. Њихов спектар деловања је веома широк и фактички залазе у све поре друштвеног живота. Под пропагандним акцијама подразумева се штампање чланака и књига, фалсификовање докумената, ширење дезинформација, манипулација политичким збивањима и деградација и компромитација одређених људи путем масовних медија, при чему се користе најсавременије психолошке технике. Економске акције крећу се у опсегу од економске и техничке помоћи „пријатељским” владама, па до мера дестабилизације и урушавања привредног живота најразличитијим методама, као што је манипулација ценама на светском тржишту артикала који имају животну важност за одређену земљу, па од манипулација у сфери монетарне и кредитне политике. Најосетљивије подручје су паравојне акције, и најчешће се свде на помоћ герилским покретима и побуњеничким групама, али подразумевају и вођење тајних ратова, који не могу остати тајни, што је и природно. Политичке мере у ширем смислу подразумевају и економске мере, а у ужем смислу садрже помоћ опозиционим групама и покретима.

У америчкој војној терминологији често је у употреби термин „меко и тврдо ратовање, меко и тврдо убијање”, где меко подразумева употребу средстава и метода у вођењу рата без крви, а тврдо употребу ватрених и разорних борбених средстава у рату који се води ради постизања жељеног циља (Џамић, 2004:35,36). У вези с тим, у америчком систему безбедности постоји Дирекција за операције ДО, бивша Дирекција за планирање, проистекла из уреда за политичку координацију, чији је круцијални задатак био реализација послератних програма тајних операција. Ово одељење формирано је 1948. године тајном директивом NSC бр. 10/2, на иницијативу тадашњег председника Трумана, који је, оснивањем овог уреда, избегао обавезу тражења одобрења од Конгреса за спровођење тајне акције (Бајагић, Савић, 2005:54).

Прикривене акције означавају процес усмеравања владе на одређену трасу, помоћу тајних операција на политичком, војном и државном плану, уз занемаривање правних и етничких мерила, што омогућава да ангажовање владе остане прикривено. Те акције изводе се уз помоћ невладиних организација, а њихов опсег деловања налази се између дипломатије и обавештајне делатности (Глигоријевић, 2008:330).

Овде је реч о офанзивним акцијама специфичне врсте које су ограничене по обиму дејства и трајању, али којима се остварује неки стратешки циљ. Због тога о њиховом извођењу против стране државе одлучују руководећи органи државе. Треба напоменути и то да државно руководство које о томе одлучује увек настоји да његово учешће у тој специјалној операцији остане тајна, па се најчешће опредељује да руковођење, организацију, оперативно планирање и извођење специјалних операција повери обавештајним службама. Тим специјалним акцијама претходи темељна обавештајна активност, а често и извођење одређених психолошко-пропагандних дејстава, тајног помагања опозиционих политичких субјеката путем пружања финансијске помоћи, тајним наоружавањем, обучавањем разних емигрантских и побуњеничких оружаних формација. (Милошевић, 2001, 201).

Закључак

На основу свега изложеног може се закључити да феномен обавештајне службе у свету није у потпуности научно елабориран и фундиран, што потврђује изостанак једне општеприхваћене дефиниције обавештајне службе. У току и након хладног рата и нестанком идеолошке конфронтације између истока и запада, тајне и субверзивне активности обавештајних служби добијају аутономију и постају база за ширу безбедносну анализу, чиме постају озбиљан чинилац угрожавања мира у свету. Наиме, под параваном заштите националних вредности и интереса, нарочито у ери експанзије глобалног тероризма, обавештајне и безбедносне службе спроводе широк спектар необавештајних дејстава у чијем оквиру субверзивне и специјалне операције заузимају значајно место. Учесталост ових појава и различити чиниоци и креатори политичких преврата представљају мотивациони чинилац да се изврши покушај истраживачко-критичког сагледавања улоге обавештајне службе у том облику спољнополитичког наступа. Субверзивне делатности обавештајних служби, које се реализују искључиво по одобрењу центара највише извршне власти државе, представљају један од круцијалних чинилаца у изазивању различитих криза и унутрашњих конфликта у интересним подручјима, са настојањем да се изнутра изврши промена одређеног политичког и друштвеног уређења или да се, са друге стране, у тој држави успостави жељени режим. Субверзивне активности обавештајних служби, и уопште агресивни наступ хегемонистичких светских сила, одувек су представљале, а представљаће и у будућности, озбиљан чинилац угрожавања мира у свету. Чињеница која највише забрињава савремени свет јесте учестала употреба обавештајне службе као веома ефикасног реализатора спољнополитичких претензија најмоћнијих и најразвијенијих земаља које своју политику воде са позиције силе. Данас још увек није постигнут консензус око једног универзалног термина, којим се прецизно изражава и дефинише целина најразличитијих субверзивних и тајних активности обавештајних служби ради спровођења отворене или посредне доминације над неком државом, у којој су сублимирани сви сегменти бруталности и брахијалности, који рефлектују тежак облик агресије и нарушавања суверенитета једне државе.

Такве активности на најширем, међународном плану везане су за деловање држава са позиције моћи и примене силе према другим међународним субјектима, путем широког спектра офанзивних и субверзивних активности, а све ради њиховог потчињавања сопственим интересима. Овакав вид делатности обавештајних служби често има неслагљиве и трагичне последице по оне земље које нису у стању да правовремено и ефикасно парирају веома широком спектру рафинираних, прикривених и субверзивних метода, којима се служи обавештајни фактор.

У изради рада претендовало се да се у што већем обиму, на релевантан и одговарајући начин, јасно дефинишу и одреде место, улога и значај који превасходно имају обавештајне службе у савременим међународним оквирима и њихово превратничко и агресивно деловање према другим државама. У том смислу, извршена је систематизација досадашњих сазнања о субверзивној и превратничкој обавештајној делатности, чиме се тежило да се у што већој мери обезбеди њихова квалитативна анализа, али и детаљна класификација метода које реализатори субверзивних дејстава примењују у креирању светске политике и, наравно, својих империјалистичких и противуставних тежњи.

Литература

- [1] Age P.: CIA – дневник агента, Глобус, Загреб, 1978.
- [2] Boar R., Blundel N.: Највећи светски шпијуни и обавештајци, Лондон, 1986.
- [3] Vogt H., Li J.: Правни стандарди и најбољи начини надзора обавештајних служби, Осло, 2005.
- [41] Wilijams P.: Увод у студије безбедности, „Службени гласник”, Београд, 2012.
- [5] Петровић А.: Криминалистика, Виша школа унутрашњих послова, Земун, 1978.
- [6] Аврамов С., Крећа Р.: Међународно јавно право, Савремена администрација, Београд, 1999.
- [7] Бајагић М., Савић А.: Безбедност света – од тајности до јавности, Виша школа унутрашњих послова, Земун, 1988.
- [8] Бајагић М.: Обавештајна активност у систему политичке власти, вол. 28, Политичка ревија, Београд, 2011.
- [9] Бајагић М.: Шпијунажа у 21. веку – савремени обавештајно безбедносни системи”, „Марсо”, Београд, 2010.
- [10] Бошковић Г.: Организовани криминал, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2011.
- [11] Бошковић Мило: Криминолошки лексикон, Матица српска и Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, 1998.
- [12] Бошковић Мило, Криминологија и социјална патологија, Матица српска, Нови Сад, 1995.
- [13] Бошковић М.: Криминалистика – методика 1, Полицијска академија, Београд, 1998.
- [14] Вишњић Д.: Појам оружане борбе, „Војноиздавачки и новински центар”, Београд, 1988.
- [15] Група аутора, Војни лексикон, ВИЗ, Београд, 1981.
- [16] Гађиновић Р.: Угрожавање безбедности капацитета државе, „Филип Вишњић”, Београд, 2013
- [17] Глигорјевић М.: Паукова мрежа глобализма, „Пан пласт”, Београд, 2008.
- [18] Делић М.: Појмовно одређивање обавештајне активности и обавештајне службе, Безбедност, 1/97, Београд, 1997.
- [19] Домазет Д.: Господари каоса, „St. George asocijation”, Загреб, 2005.
- [20] Ђорђевић М., Кековић З.: Управљање ризицима у тајним акцијама, Војно дело, Београд, 2008.
- [21] Ђорђевић О.: Лексикон безбедности, „Привреда публик”, Београд, 1989.
- [22] Ђорђевић О.: Основи државне безбедности - посебни део, Виша школа унутрашњих послова, Земун, 1988.
- [23] Ђорђевић О.: Шта је то шпијунажа, Политика, Београд, 1978.
- [24] Ејдус Ф.: Међународна безбедност, теорије, сектори, нивои, Службени гласник, Београд, 2012.
- [25] Илић П.: Безбедносни изазови, ризици и претње или чиниоци угрожавања безбедности, Правне теме, год. 1, бр. 2, Београд, 2013.
- [26] Јовановић Љ., Јовашевић Д.: Кривично право – посебни део, Полицијска академија, Београд, 1995.
- [27] Јовић С.: Специјалне снаге, „Монтенегро харвест”, Подгорица, 1994.

- [28] Комарчевић П., Пејановић Љ., Живојиновић М.: Технологија примене ФИД операција у процесу разбијања Југославије, Култура полиса, год. VIII, бр. 15, Београд, 2011.
- [29] Конатар. В.: Необавештајне операције као акти агресије, Култура полиса, год. 2012, бр. 17, Београд, 2012.
- [30] Конатар В., Ковачевић Ж.: Политички одлучиоци и обавештајне агенције, Култура полиса, год. IX, посебно издање 1, Београд, 2012.
- [31] Лазовић М., Стишовић М.: Теорија ратне вештине, Полицијска академија, Београд, 1998.
- [32] Лопушина М.: CIA против Југославије, Народна књига, Београд, 1997.
- [33] Лукић Д.: Савремена шпијунажа, Привредна штампа, Београд, 1982.
- [34] Мијалковић С., Национална безбедност, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2010.
- [35] Мијалковић С.: Обавештајно-безбедносне службе и национална безбедност, Безбедност, год. 53, бр. 1, МУП РС, Београд, 2012.
- [36] Милашиновић Р., Терор запада над светом, Ветерник, Нови Сад, 1998.
- [37] Милашиновић Р.: Амерички поход на свет, ЗАД, Београд, 1996.
- [38] Милашиновић Р.: Циа, моћ и политика, „Југоштампа”, Београд, 1979.
- [39] Милошевић М.: Систем државне безбедности, Полицијска академија, Београд, 2001.
- [40] Милутиновић М.: Криминологија, Савремена администрација, Београд, 1973.
- [41] Политика тајне: Тајна служба, служба државне безбедности, Народна библиотека Србије, Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 2007.
- [42] Савић А.: Увод у државну безбедност, Виша школа унутрашњих послова, Земун, 2000.
- [43] Симеуновић Д.: Увод у политичку теорију, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- [44] Симеуновић Д., Теорија политике, Факултет политичких наука, Београд, 2002.
- [45] Словић С., Традиционални концепт односа између силе, моћи и националног интереса у међународним односима, Политичка ревија, 3 / 2010, Београд, 2010.
- [46] Стајић Љ.: Основи безбедности, Полицијска академија, 1999.
- [47] Стојановић З.: Коментар кривичног закона, четврто допуњено издање, „Службени гласник”, Београд 2012.
- [48] Тешић М.: Етиологија и превенција појава угрожавања безбедности, Истраживачки центар за питања безбедности западног Балкана, Београд, 2005.
- [49] Џамић Д.: CIA изнутра, „Књига комерц”, Београд, 2004.